

ОКСАНА КУЗЬМА: «ЛЕСЯ УКРАЇНКА ЗАВЖДИ БУДЕ АКТУАЛЬНОЮ»⁶⁶

Розмова із завідувачкою кафедри української літератури УжНУ Оксаною Кузьмою з нагоди 150-річного ювілею Лесі Українки

Леся Українка з братом Михайлом Косачем. Фото поч. 1890-х рр.

Неабияка роль у дослідженні життя і творчості письменниці належить лесеукраїнознавчим студіям. На Закарпатті в цьому напрямку плідно працює кафедра української літератури. Однією з тих, хто представляє закарпатське лесеукраїнознавство на сучасному етапі, активно популяризує творчість письменниці, зокрема в соціальних мережах, є завідувачка цієї кафедри, доцентка **Оксана Кузьма**. Відповідною тематикою вона займається зі студентських років, а в 2009 р. захистила дисертацію – «Екзистенціальна модель світу в драматургії Лесі Українки». Пані Оксана переконує: справжня насолода для літературознавця – відшукувати Лесині коди, аби зрозуміти, що саме вона хотіла сказати. Це справжній творчий діалог, в якому знаходиш відповіді на важливі запитання, коли цього найбільше потребуєш.

навця – відшукувати Лесині коди, аби зрозуміти, що саме вона хотіла сказати. Це справжній творчий діалог, в якому знаходиш відповіді на важливі запитання, коли цього найбільше потребуєш.

⁶⁶ Кузьма Оксана. Завжди актуальна, жива, безконечна: Лесі Українці – 150 [Електронний ресурс] : [розмова / вела Н. Толочко] / О. Кузьма ; Медіацентр УжНУ. – Режим доступу : <https://bit.ly/3e4YQkV>. – Назва з екрана.

- Оксано Юрївно, що пов'язує Лесею Українку із Закарпаттям?

- Якщо говорити про Лесею Українку і Закарпаття, то краще наголосити на питанні наукової рецепції її творчості вченими нашого університету. На кафедрі української літератури працював дослідник Петро Пономарьов, який є автором статті про фольклорні образи в «Лісовій пісні». Ця стаття, до речі, внесена до хрестоматії літературно-критичних праць для студентів і до цього часу не втратила своєї наукової цінності. Звичайно, тут варто сказати про Лідію Голомб, авторитетну дослідницю письменства доби раннього українського модернізму. Вона фахово проаналізувала й доробок Лесі Українки. Лідія Григорівна була учасницею різних наукових заходів, присвячених письменниці. Праці вченої про видатну поетесу зламу століть є зразком концептуальних наукових студій і суттєвим внеском у дискурс сучасного лесеукраїнознавства.

На жаль, інформації про те, чи бувала Леся Українка на Закарпатті, не маю. Але тут був її дядько – Михайло Драгоманов, який закликав своїх сучасників вивчати наш край. Враження від подорожі Срібною Землею він виклав у змістовній праці – «Австро-руські спомини (1867–1877)». Письменниця бувала близько нашої області – у Львові, Чернівцях, на «зеленій Буковині».

- Довкола постаті Лариси Косач-Квітки створено чимало стереотипів, зокрема про хворобливу, нещасну дівчинку, лісову мавку, дочку Прометейя. Такою вона запам'яталася багатьом зі шкільної програми. Які, на Вашу думку, причини створення подібних стереотипів і як їх подолати?

- Стереотипне сприйняття завжди працює, коли ми говоримо про класиків. Крім того, варто говорити про сприйняття в межах певної епохи. Сучасники сприймали її по-іншому, ніж через 10 років. Тільки в 20-х рр. ХХ столітті Микола Зеров помітив, що Леся зайшла в драматургію через якусь серйозну причину, коли пройшла через внутрішню драму. Кожна епоха моделює свої стереотипи, враження про того чи іншого письменника. У школі теж створюються стереотипи, бо вчитель обмежений кількістю годин, програмою, тому на уроках говорить основне. Те, що вона сильна, незламна внутрішньо, – правда; те, що вона хворіла, – теж правда,

але питання в тому, як ми це інтерпретуємо. Чи готовий читач іти далі за цей канон, бачити щось своє, чи залишитися в межах свого сприйняття.

- Здається, що через 150 років від дня її народження, після серйозних наукових досліджень, здійснених українськими і закордонними науковцями, не мали б залишатися невідомі факти про життя і творчість письменниці. Однак цього року в публічному доступі з'явився запис спогадів Лесиної сестри Ізидори, членкині-кореспондентки УВАН у США, із конференції в Нью-Йорку. Як Ви гадаєте, чи можуть і далі з'являтися такі цікаві знахідки?

- Так, матеріальна база й далі буде поповнюватися, хоча нам пощастило з листуванням Лесі Українки. Джерельна база збільшується завдяки пошукам ентузіастів, які активно працюють у галузі лесеукраїнознавства. Це насамперед науковці Волинського національного університету, причетні до видання 14-томника творів Лесі Українки, презентація якого стала однією із центральних подій відзначення 150-річчя від дня народження письменниці. Це значний крок уперед у справі академічного дослідження доробку авторки і його популяризації. Пошукова робота триватиме й далі. Багато робить Тамара Скрипка, яка на високому професійному рівні розбудовує дискурс наукової біографії письменниці. Нещодавно дослідниця опублікувала запис виступу Ізидори – наймолодшої Лесиної сестри. Це надзвичайно цінний матеріал, адже маємо можливість чути голос людини із благодатного роду Косачів-Драгоманових, яка ділиться своїми спогадами про Лесю. Такі факти завжди цікаві. Є авторитетна дослідниця Лариса Мірошниченко, яка здійснила текстологічне вивчення художньої спадщини Лесі Українки. Цікавими є її спостереження про психологію творчого процесу поетеси. Вчена працює із первісними рукописами авторки, аналізує, зокрема, і її почерк. Зазначила, наприклад, що коли в письменниці були важкі, сумні настрої, то почерк спускався донизу. А коли була в хорошому настрої, вона гарно вимальовувала всі букви. Щодо біографії, фактів життя, взаємин із культурними діячами, тут напрацьований значний матеріал. До аналізу творчості Лесі зараз застосовуються нові методологічні підходи. Це і міфокритика (Л. Скупейко), і феміністичні, гендерні, психоаналі-

тичні студії (В. Агеева, Т. Гундорова, Н. Зборовська та ін.), і праці з позицій структурно-семіотичного аналізу (С. Кочерга, Г. Левченко)... Варто наголосити й на здобутках О. Забужко у сфері сучасного прочитання творчості Лесі Українки. У її відомій монографії «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» застосовується міждисциплінарний підхід до вивчення доробку авторки. Це знакова праця в українській гуманітаристиці, абсолютно новий погляд на формат тлумачення життєтворчості Лесі Українки. Я назвала лише кілька прізвищ дослідників спадщини письменниці, звичайно, їх є більше, і кожен працює в тому векторі лесеукраїнознавства, який потребує ґрунтовної наукової інтерпретації.

Небуденний талант: писала вірші, драму, критику, знала 10 мов, чудово грала на фортепіано, малювала

- Збереглося чимало фотографій Косачів. Ця родина була відомою і впливовою. Хто з їхніх дітей, крім Лесі, проявив себе в літературі, мистецтві?

- На сайті «Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки», у виданнях, присвячених дослідженню біографії поетеси, можна знайти фотогалерею. Косачі любили фотографуватися, це була данина моді. Тому ми зараз маємо можливість побачити світліни цих людей, «оживити» їх у своїй уяві. Мені дуже подобаються дитячі фото Лесі Українки, особливо там, де вона з братом Михайлом. Таке життєрадісне обличчя, таке світло, чар душі... Зачатки того духу, що оприявниться потім у її творчості. Пізніше вона рідко фотографувалася, не завжди любила це робити. Якщо загалом говорити про життя цієї дворянської родини, варто згадати основні принципи, яких дотримувалися в ній. Це насамперед повага до гідності людини, до індивідуальності кожної дитини, виховання культури. Це широка комунікація із представниками тогочасної української інтелігенції, формування простору для спільної громадської роботи. Мені здається, що двигуном цих процесів була Олена Пчілка. Вона створила настільки потужний формат родинної педагогіки, що кожна дитина могла себе реалізувати. У цих дітей навіть ігри були долученням до світової культури, наприклад, вони любили інсценізувати твори античних класиків. Із тих дитячих доторків до класичного мистецтва в Лесі потім народяться герої її майбутніх текстів: грецька поетеса Сафо, жриця Іфі-

генія, трагічна пророчиця Кассандра... Крім того, плекалося читання літератури. Навчання мов було архіважливим, старші вчили молодших. Ізидора в тому записі згадує, що Леся вчила її мови, була хоч і вимоглива, але дуже лагідна. У родині Косачів панував культ освіченої дитини. Кожен отримав належну освіту, відповідне виховання і міг займатися тим, чим хотів, тобто не було батьківського диктату у виборі життєвого шляху. Це схоже на ідеї сучасної педагогіки, нової української школи. Варто також сказати, що дитячі роки Леся провела в тісному контакті з братом Михайлом...

- Їх справді називали «Мишелосіє»?

- Так. Михайло дуже любив Лесяю. Коли її прооперували за кордоном, він спеціально для неї, знерухоженої, зробив столик, котрий вона могла піднести над ліжком і писати на ньому. Також змайстрував апарат, що підтримував хвору ногу, аби полегшити страждання сестри. Леся дуже важко пережила його ранню смерть у 1903 році. Це була одна з серйозних втрат у її житті... Дуже теплі стосунки були в неї з сестрою Ольгою, яка написала хронологію її життя і творчості. Це ж який матеріал потрібно було зібрати, щоб деталізувати, узгодити всі дані, доповнити все світлинами! Леся любила кожного із своїх братів і сестер, про кожного турбувалася. Листування показує, наскільки вона вміла бути уважною до своєї родини.

Після приходу радянської влади родина Косачів, звичайно, не залишилася поза увагою. Олену Пчілку, людину з відвертою позицією в національному питанні, хотіли заарештувати, але вона була вже в поважному віці. Славетна матір Лесі Українки померла в 1930-му році. Сестра Ізидора зазнала репресій. Її було заслано до концтабору «Онеглаг». За свідченням Ізидори, із ув'язнення її врятувало ім'я Лесі Українки. Готувалося відзначення 70-літнього ювілею письменниці, і сестра класика, із якого радянське літературознавство зробило «друга робітників», «співачку досвітніх вогнів», була звільнена.

- Чи правда, що мати - Олена Пчілка - недолюблювала Лесяю?

- Дослідниця Ніла Зборовська, яка написала збірник есе про Лесяю «Моя Леся Українка», стверджує, що в Лесі був комплекс недолюбленої дівчинки. Виводить це з того, що Олена Пчілка після

народження другої дитини була слабка, тому залишила її, на пів року поїхала лікуватися до Європи. Кажуть, у неї була післяродова депресія, тож дитинку доглядав батько. І сестра Ольга згадує, що Леся зовні дуже нагадувала батька, мала з ним схожий характер. Хоча й від матері взяла трохи тієї жорсткості, сили. Батько був м'якший, дуже інтелігентний. Мати мала складний характер, але якби була м'якшою, то хто знає, як би все склалося. Скільки часу потрібно було лише на Лесю, щоб лікувати її? Тобто, коли говорять, що Леся була недолюбленою дівчинкою, то не думаю, що це правда. Пчілка опікувалася всіма дітьми. Я думаю, що заслуга її як матері в тому, що вона не зламала особистості жодної дитини, що давала їм усе потрібне для розвитку.

Було кілька жорстких ситуацій у спілкуванні матері й дочки. Наприклад, коли Леся поїхала до хворого Сергія Мержинського в Мінськ, щоб доглядати його, а мати була категорично проти; друга ситуація – вінчання з Климентом Квіткою, якого на початках абсолютно не приймала Олена Пчілка, бо вважала, що він не гідний її дочки. Обидві ситуації, на мій погляд, – це прагнення матері захистити свою дитину. Кожна мати зрозуміє, чому Олена Пчілка так поводитися. Леся поїхала до Мержинського, коли в неї було покращення після хвороби, але після цієї поїздки вона знову захворіла. Мати хотіла її вберегти, бо сім'я доклала багато зусиль, щоб витягти Лесю з хвороби. Якщо говоримо про Клименту, то, можливо, для

Олена Пчілка і Леся Українка. Ялта, січень 1898 р.

Лесі вона хотіла іншого, кращого, на її погляд, чоловіка. Але тут інша ситуація. Леся до кінця залишалася вірною собі.

- Батьки знали, що вони виховують генія?

- Думаю, так. Розуміли, що це небуденна особистість. Олена Пчілка мала чуття на творчих людей. Правда, спочатку робила ставку на Михайла, який теж писав художні твори, займався перекладами. Кажуть, що вона дуже любила цього сина, свою першу дитину. Хоч публікувала вірші обох дітей – і Михайла, і Лесі – в тогочасних мистецьких виданнях. Думаю, з часом зрозуміла, яка талановита Леся, як вона широко мислить, яку еволюцію пройшла у своїй творчості. А після смерті дочки це вже був доконечний факт, що мали генія в родині. Ізидора Косач теж говорить: вони розуміли, що Леся – небуденний талант, людина високого духовного, інтелектуального рівня. Тому Ольга намагалася зберегти всі матеріали, які стосувалися Лесі. Письменниці завжди щастило на ентузіастів, які сприяли тому, щоб пам'ять про неї залишилася у віках. І вона, до речі, була проти, щоб її біографія була оприлюднена. Не зберігала, на жаль, листів до себе. Було би цікаво реконструювати такі епістолярні діалоги. Читати її листування – одне задоволення. Це і дотик до родинної атмосфери, і пізнання Лесиної душі, і осягнення культури на межі XIX і XX століть, і заглиблення у природу творчого процесу... Листи Лесі Українки треба читати як документ модерної доби, як голос епохи *fin de siècle*, звичайно, як літопис душі самої письменниці.

- Чи відомо напевно, хто ж найбільше вплинув на становлення Лесі Українки як письменниці, творчої особистості? Це була мама, дядько, родина, культурне товариство загалом?

- На кожному етапі життя було по-різному. Спочатку родинне оточення – мати, дядько Михайло Драгоманов, який доклав багато зусиль для внутрішнього становлення, для освіти майбутньої письменниці. Однак Леся була внутрішньо дуже потужна, із сильним духовним стержнем, тому зуміла віднайти свій шлях, зуміла дослухатися голосу власної душі, хоча щиро поважала причетних до формування її як особистості. Родинне оточення, друзі дали найважливіше – культурний простір. Якби вона не була в тій родині, ми, може, і не мали б Лесі такої, яку зараз маємо. Олена Пчілка розвивала в ній культурницьке мислення, це було мислення через

призму історії, філософії, мистецтва. Дивіться, Леся Українка починала з лірики, яка на початках була слабенькою. Пізніше були шедевральні тексти, але її лірика, проза, звичайно, не в порівнянні з драмою. Першу прозову драму вона написала на матеріалі реального життя, однак ця драма не сприйнялася. Це свідчить про те, що сюжети з реального життя ніколи не давали їй широкого простору для вираження тих глибинних ідей, які вона прагнула осмислити. Її драматургія побудована на екзотичних сюжетах. Ці сюжети потрібно прочитувати крізь призму культурних кодів – античних, християнських, язичницьких, середньовічних тощо. Герої творів Лесі Українки не можуть жити догмами, вони вільні душею. Це дуже сміливо – показати через біблійні, античні, середньовічні сюжети реальні ситуації. Чому класик бере такі сюжети? Тому що він там бачить універсальні смисли. Тому що через ці образи він може говорити те, що буде актуально для кожного покоління.

Леся не відразу прийшла до драматургії, хоча драматургічне мислення виявляється уже в її ліричних творах. Перші її тексти в цій царині були прозовими (маю на увазі «Блакитну троянду» і «Прощання»). Як драматург високого класу, світового рівня вона починається із драматичної поеми «Одержима», яку писала у важких обставинах, спостерігаючи за тим, як іде за межу людина, дуже близька їй, дуже рідна... Із тих внутрішніх, трансформаційних процесів, із того межового досвіду, із того поступового шляху пошуків художньої форми, адекватній її натурі, із такого постійного вдивляння у глибини власної душі народилася та Леся, яка стала класиком українського письменства. Для мене драматургія Лесі Українки – це ще й про пошуки Дому, того простору, у якому ти відчуваєш силу, у якому ти дихаєш вільно. Це про Дім української душі, у якому кожен почувається вільним. Тому письменниця й застерігала: «Терпіть кайдани – то несвітський сором, / забудь їх, не розбивши, – гірший стид». Немає нічого гіршого, як залишатися в неволі і спати «камінним сном байдужого раба».

- Дослідники припускають, що якби не її хвора рука, то вона могла би стати музиканткою. Які ще таланти були в Лесі Українки?

- Музику вона завжди вміла чути, добре грала на фортепіано, але після операції вже не могла нею займатися. Дуже гарно малю-

вала. Її називають першою жінкою-мариністкою. Одна з картин є в оцифрованому вигляді – картина «Мати і дитина». Крім того, була хорошим аналітиком, критиком, співпрацювала з петербурзьким журналом «Жизнь», робила там огляди європейської літератури. Читала в оригіналах те, що виходило в Європі. Ми зі студентами вивчаємо її праці в курсі історії української літературної критики. У неї глибокий аналіз нових явищ тогочасної європейської літератури, вона була знайома з багатьма письменниками. Мала талант критично мислити, бачити явище в контексті епохи.

Кажуть, що знала більше 10 мов. Крім деяких слов'янських – української, російської, польської, болгарської, – давньогрецьку й латинську, також європейські мови – англійську, німецьку, французьку та італійську. Не тільки читала твори в оригіналі, а й робила переклади. І працюючи над перекладами, завжди робила це, користуючись оригіналами. У неї був дуже професійний підхід до усього, чим вона займалася.

Оксана Забужко зазначає, що одруження з Климентом Квіткою не створило їй комфортний простір для творчості. Він був не дуже заможний і теж був хворий. Тому Леся мусила заробляти. Квітка рано втратив батька, мати змушена була віддати його на виховання до іншої родини. Родині Карпових він був вдячний, тому відчував, що має про них турбуватися.

О. Забужко твердить, що Леся жила би довше, якби не цей невдалий, зважаючи на економічні обставини, шлюб. Я частково з цим погоджуюся. Думала про те, чому ж письменниця зійшлася саме з Климентом? Людям такого рівня, як Леся Українка, важко знайти споріднену душу. Вона дуже ретельно добирала собі товариство. Звичайно, мала симпатії, захоплювалася окремими особистостями, близькими їй за духом. У неї закохувалися не тому, що вона зовні була красива, а тому, що коли говорила з людьми, могла таку атмосферу створити, що люди не могли від неї відійти. Про це є багато спогадів, причому від людей, які могли її бачити раз-двічі в житті. Леся шукала чоловіка, який задовольнив би її внутрішню потребу бути коханою, бути по-жіночому щасливою. Була історія взаємин із Максимом Славинським, юнацьким захопленням Лесі, її близьким товаришем, із яким вони займалися перекладами творів Г. Гайне. Він залишив прекрасні статті про

письменницю. Славинський писав, що Лесі при народженні добрі феї дали могутній талант і високу творчу силу, а зла чаклунка наслала на неї невиліковну хворобу.

Нестор Гамбарашвілі – наступна інтимна історія Лесі. Вони приятелювали, але одружився Нестор із іншою. І мало хто здогадувався, що тоді пережила поетеса. Подарував їй кинджал, образ якого втілювався в поезії «Не дорікати слово я дала». Коли Нестор, уже будучи в поважному віці, приїхав із дочкою у Київ, то побував і на Лесиній могилі. У спогадах він описав цей епізод. Говорив про сльози, які котилися його обличчям... Можливо, лише проживши життя, він усвідомив, якої величчю людина була біля нього.

Всі її закоханості, що були до Климента Квітки, закінчувалися тим, що Леся просто тихо відходила... Не знайшла щасливої кінцівки й історія із Сергієм Мержинським, мінським другом поетеси. Думаю, це було дуже тяжко – бачити, як поступово помирає дорога серцю людина, і не мати можливості це змінити. Кожен із цих чоловіків залишив слід у її житті. Щодо Климента Квітки, то, мабуть, він дав їй те, чого не дали інші, – підтримку, увагу, турботу. Це особливо було потрібно зболеній душі жінки. І Леся вміла бути вдячною. Тому із тієї вдячності до людини, якій вона була потрібна, із розуміння того, що Климент любить її щиро, той шлюб і склався. Вважаю, що по-своєму Леся була щаслива з ним.

Леся не була радикальною феміністкою, гендерна рівність була для неї фактом, який не потребує доведення.

- У письменників буває, коли горе, нещастя сприяють музі, спонукають творити. Чи Лесині страждання сприяли її творчості, як Ви думаєте?

- Очевидно, що так. Коли вища сила посилає у світ велику, сильну, потужну душу, вона ніколи не дає її в комфортні умови, бо такі умови не сприяють розвитку, самозаглибленню, розумінню життя в універсальній площині. Завдяки тим трансформаційним періодам, які Леся проживала, вона щоразу йшла в глибину себе, у глибину культури, історії. В її статті «Утопія в белетристиці» є гарна фраза, яку я собі зафіксувала: «Творець поширює межі вічності нашій душі». Леся Українка розширює межі вічності душі кожного з нас, але тоді, коли ти готовий бачити, чути, розширювати межі пізнання, свій внутрішній простір. Я впевнена, що вона

на століття випередила свій час, бо її ідеї суголосні тим тенденціям, які зараз є трендовими в духовних шуканнях людства.

Були ситуації в її творчому процесі, коли вона вмикалася в єдиний енергоінформаційний потік. Подивімося навіть на історію створення «Лісової пісні». Вона написала, що «іздавна тую Мавку в уме держала», але ця Мавка чомусь не народилася, скажімо, наприкінці 1890-х років чи, наприклад, в 1905 році, а десь під кінець життя виринула із глибин підсвідомості, притому, коли Леся перебувала за межами Батьківщини. У листі до Людмили Старицької-Черняхівської вона так описала процес творення «Лісової пісні»: «...мене попросту гальванізує якась *idée fixe*, якась непереможна сила. Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга, – отоді вже приходить демон, лютіший над всі недуги, і наказує мені писати, а потім я знову лежу *zusammengeklappt*, як порожня торбина...». Тобто приходить натхнення, «безжалісна муза», і ти не можеш з себе це не видати. Ти не можеш цю дитину твого творчого духу не народити. Знаєте, драматургія – це дуже складне художнє поле. Чому в нас так мало в порівнянні з іншими родовими формами драматургічних текстів? Бо, щоб на це поле зайти, треба бути дуже вправним, треба володіти вмінням будувати таку мистецьку структуру. Потрібно в діалогах, репліках персонажів дати конденсат ідеї. У неї – драма ідей, яка дає розвиток якоїсь теми, проблеми або грона проблем через зіткнення, через словесний двобій. Простір модерної драми дуже складний. Леся Українка в нього зайшла через глибинні внутрішні процеси, а коли вже освоїла цей простір, то почувала себе в ньому вільно, бо це був її спосіб творчого буття. Лесина драматургія – не для розваги. Це драма для тих, хто хоче йти в глибину себе, це інтелектуальна драма, у якій немає однозначних відповідей, у якій більше запитань, які провокують тебе йти далі, до самої суті того єства. Тому лише одиниці здатні читати її драму, це ніколи не буде для маси, для одноденного читання. Але те, що масове – воно швидко зникає, нічого не залишивши в душі. А таке мистецтво, як Лесина поетична драматургія, лишиться у вічності.

– Окремі діячі вказують на нетрадиційну орієнтацію Лесі Українки. Наскільки виправдані такі міркування? Чи є факти, що підтверджували би подібне?

- Думаю, кожна визначна особистість викликає різного роду інтерпретації. Коли люди – внутрішньо пігмеї, вони не готові до розуміння глибини такої особистості і до свого пігмейського зросту намагаються стягнути класика, тому і вдаються до брудних пере-кручень. Але ця теза не зародилася на голому ґрунті. Тут треба йти, зокрема, до праці Соломії Павличко про український модернізм. Соломія Павличко – це дочка Дмитра Павличка, прекрасна дослідниця, новатор у літературознавчих дослідженнях, на жаль, покійна. Коли в 1990-х роках літературознавство починає опановувати західні методології, то Соломія Павличко почала застосовувати ці методологічні підходи в аналітиці явищ українського літературного процесу. В одному з розділів монографії «Дискурс модернізму в українській літературі» вона розглядає листи Лесі Українки до Ольги Кобилянської крізь призму лесбійського дискурсу і стверджує, що тогочасна література вносить нове розуміння у трактування сексуальності. Говорить, що це було дуже інтимне спілкування. При цьому не називає їх жінками з нетрадиційною орієнтацією. Якщо людина мудра, то вона відкриває біографію обох письменниць і зрозуміє, що Леся Українка приїхала до Ольги Кобилянської після смерті С. Мержинського. У неї була своя драма, вона пережила смерть близької людини. Тому хотіла відпочинку, рвалася до людини, можливо, чи не єдиної на той момент, яка могла її порозуміти, котра так само переживала драму невзаємного кохання. У Кобилянської був нещасливий роман із відомим тогочасним діячем Осипом Маковеєм. Ці жінки були близькі одна одній за духом. Вони розуміли природу творчості, хоча мали зовсім різні умови для розвитку. Біля Кобилянської Леся могла комфортно почуватися, вільно висловлюватися. Це було швидше духовне сестринство. І дуже добре, що в Лесі Українки в ті часи була людина, біля якої можна відпочити душею, просто помовчати, знаючи, що тебе розуміють без слів... А лесбійські історії... Перше правило, коли говоримо про будь-яку творчу особистість – це етичність. Про це просив і К. Квітка, який у спогадах про Лесю закликав поводитися етично з її біографією. Він розумів, що можуть бути перекручування фактів її життя, інтерпретації, далекі від істини. Уся ця історія про стосунки Лесі Українки й Ольги Кобилянської – це завжди маркер внутрішньої культури реципієнта.

- Чи справді Лариса Косач-Квітка у власних творах і своєю поведінкою руйнувала тогочасні уявлення про смиренність жінок, відсутність прав у жінок?

- У неї не було потреби наголошувати на тому, що жінка є самодостатньою, ці речі апіорі були зрозумілі. Це все йшло від родини, в якій ніколи не було гендерного приниження. У Лесі був культ вільної особистості. Внутрішня свобода, на її думку, будується на тому, що людина саморефлексує над різними речами, вона себе внутрішньо вибудовує, шукає ті ментальні опори, які дозволять «крізь сльози сміятись». Цей процес довгий. Для письменниці важливо, щоб жінка не почувалася вторинною. Паритетність чоловіка й жінки, право на паритет звучить у різних її творах. Але ситуацій, у яких жінка жорстко відстоює права, в неї немає, є художня площина, у якій моделюються різні моду-си буття, ціла система життєвих виборів. Вона говорить, що жіноча логіка доповнюється чоловічою рацією. У Лесі був хороший досвід родинних стосунків – її батьки. Брати й сестри теж мали дуже гарні пари. Радикальний фемінізм – не її модель. Батько й мати були людьми глибокої культури, для яких людська честь і гідність – понад усе. У сім'ї рівне право на розвиток мали і дівчата, і хлопці. Її сестра, наприклад, закінчила Вищі жіночі медичні курси в Петербурзі. Мало хто з жінок на ті часи міг реалізувати себе в медицині. На мій погляд, для Лесі Українки важливо було актуалізувати загальнолюдський вимір свободи. Кожна людина має бути внутрішньо вільною, незалежно від статі.

- Який усе ж найближчий до реальності опис Лесиною характеру, її творчої іпостасі?

- Думаю, у Миколи Євшана. Це критик доби раннього українського модернізму. Він був естетом і філософом у своїх студіях, написав три статті про Лесю. Назвав її достойною пані, яка сидить спокійно на престолі і приймає поклони тих, які відчують потребу прийти з поклоном до неї. Микола Євшан був наділений даром бачити зсередини душу письменника. Він казав, що в Лесі Українки орлиний лет душі, ніжність жіночої психіки, внутрішня гідність, боротьба за те, щоб людина з раба буденщини переродилася в слугу вищої справи. Вважав її аристократкою духу, справжнім класиком, таким, що зумів увійти в країну тривалої краси і правди.

- Леся відвідала чимало країн, жила в різних містах. Такі поїздки були пов'язані тільки з хворобою чи це був і туризм?

- Найімовірніше, це була потреба в лікуванні. Якби її воля, вона провела би більшість життя поруч із родиною, в їхніх різних маєтках. Географія її подорожей надзвичайно широка, першочергово це були теплі країни. Якби не хвороба, думаю, часто їздила б до Європи. Але й за таких умов, під час поїздок з метою лікування, діагностики, якщо дозволяло здоров'я, Леся з матір'ю відвідували театри, музеї. Вони любили культурні заходи, дихали культурою. Перебуваючи в Європі, Лариса Косач дізнавалася про нові явища тогочасного мистецького життя. Відгуки на ці явища публікувала в петербурзькому журналі «Жизнь». На територію Російської імперії такі новинки доходили значно пізніше, ніж поширювалися в Європі.

- Спогади про її подорожі залишилися в листах, біографії? Можливо, збереглися тревелоги, описи місцевості?

- Про подорожі є відомості в листах, творах, науковій біографії. Леся часто бувала в Криму і в одному листі згадувала, як до неї приїжджав брат Михайло. Вони провели прекрасні дні разом. Згадувала, що брат дуже любив море. Особливо їй запам'ятався епізод, коли він стояв на березі і прямо всотував у себе всю красу морської стихії. Загалом у неї багато мариністичних текстів. І кримська тематика добре описана. Її подорожі були і предметом для творчого осмислення.

- Леся померла не в Україні. Її смерть була раптовою чи рідні знали, що додому живою вона вже не повернеться...?

- Її рідні знали, що вона помре. Зі спогадів відомо, що перед смертю в неї були аж прозорі, нетутешні очі. У людей, які мають відійти, особливий погляд. Крім того, вона дуже схудла, важила приблизно 45 кг і називала себе з гумором – «ефирная дама». Не могла їсти нормальну їжу, дуже любила морозиво з ожини, їла тільки його. Мама встигла прийхати до Лесі, саме вона закрила їй очі після смерті. А сестра Ольга на кілька годин запізнилася... Леся дуже хотіла побачити сестру і попрощатися. Коли її вже відвезли ховати в Київ, жандарми боялися заворушень. Труну на плечах несли жінки. Це дуже трагічні спогади, особливо про її останні дні...

- Як і коли Ви зацікавилися творчістю Лесі Українки?

- Пригадую, що, коли в студентські роки прийшла обирати тему для курсової роботи, Лідія Григорівна запропонувала кілька тем, пов'язаних із поетами-модерністами. Я хотіла щось глибоке і жіночне. І тоді вона дала мені прекрасну тему – «Жіночі типи характерів у драматургії Лесі Українки». Запропонувала аналізувати дві драми, невідомі широкому загалу, – «Айша та Мохаммед» і «Йоганна, жінка Хусова». В обох дуже майстерно змальовано жіночі характери. Коли з Лідією Голомб обирали тему вже для дисертаційного дослідження, то вирішили зупинитися на драматургії, але не знали, як її розглядати, бо вже було забагато напрацювань у цій сфері. Тож обрали досить цікавий інструментарій – призму філософії екзистенціалізму. Ця філософія складна, але в ній осмислені фундаментальні питання людського буття. Коли я вивчала її, зрозуміла, що потрібно говорити про різні філософські системи, що існували в межах екзистенціалізму. Ці філософські системи давали потрібний інструментарій для аналітики Лесиних драм. До речі, захищала свою дисертацію в день народження Лесі Українки – 25 лютого. Це не було так сплановано, щоб саме в її день народження поставити захист. Але якось так випадково і дуже доречно склалося...

- Сьогодні ваші наукові пошуки стосуються творчості Лариси Косач-Квітки?

- Продовжую працювати з іншим автором цієї епохи – Спиридоном Черкасенком. Але прийшла до нього теж за допомогою Лесі. В неї є унікальна драма на основі євангельського сюжету – «На полі крові». Тут осмислюється образ Юди і загалом філософія зради. Мені було цікаво, які ж психологічні причини такого вчинку. Я собі розмотувала клубочок і знайшла автора, в якого також є драма, присвячена цій євангельській історії, – Спиридона Черкасенка. Він написав п'єсу «Ціна крові», в якій є багато перегуків із твором Лесі Українки. Потім з'ясувала, що цей автор проживав у нас на Закарпатті в 1920-х роках, співпрацював із В. Гренджею-Донським, одне слово, вів активне громадське і культурне життя. І зрозуміла, що мушу про нього писати, бо ця людина варта уваги.

Однак Леся не залишає. Якщо ти раз зайшов у її творчість, у цю величну духовну будівлю, якщо зрозумів, наскільки це неви-

черпне джерело для внутрішніх інсайтів, то вже ніколи з нього не зможеш вийти. Це такий постійний діалог із нею, розмова, яка, мабуть, ніколи не припиниться...

- Як Ви думаєте, Леся Українка як драматург оцінена в Україні?

- Уже так. Свого часу не була, бо ми не мали повного видання усіх драматургічних текстів, в радянські часи не було можливості досліджувати її творчість вільно, незаангажовано. Хоча не можна відкидати досягнень учених, які працювали в ті часи. Її знають як лірика, якщо беремо до уваги читацьку рецепцію постаті, як авторку «Лісової пісні». Зрозуміло, що не всі можуть належно оцінити драматургію, для цього треба мати вироблений естетичний смак, внутрішню глибину, ерудицію. Я прихильниця того, що твори письменників мають викликати резонанс у душі читача. Це не має бути насильно. А щоб цей резонанс був, то тут уже має попрацювати вчитель-словесник, створити благодатний ґрунт для адекватного розуміння художнього тексту.

- У порівнянні з тим періодом, коли Ви починали досліджувати Лесину драматургію і сучасністю, змінилося чимало в контексті популяризації її творчості. Про письменницю знімають байопік, про неї є короткометражки, Леся має сторінки в соцмережах... Але чи достатньо цього? Як маємо говорити про культурну діячку в рік її 150-річчя?

- Про Лесю треба говорити не тільки в 150-річчя, варто говорити частіше для широкої аудиторії, для необізнаного читача. І знаходити ті формати, які будуть цікаві. Нещодавно на одному ресурсі про моду читала статтю, про те, як одягалися Леся та її сучасники. Якщо такий текст підкріплено вивіреною фактажом, фотографіями, чому б ні? Я тільки «за». Єдине, що хотіла би – аби 150-річчя не перетворилося на помпезне дійство, коли профанується суть автора, коли за ритуальними рухами, віддаванням честі ховається справжня суть письменниці. Не треба цих ритуалів, зайвої міфологізації. Хай вшанування буде етичним, у сучасних форматах, аби показувати світові Лесю справжню, аби запалити цікавість до її постаті, до її текстів. В університеті в умовах пандемії не можемо проводити масових акцій, але про Лесю ніхто не забув. У спільноті на фейсбуці я запустила поетичний марафон

до ювілейної дати. Там публікуємо різні матеріали, що стосуються її життя і творчості. Наша цьогорічна підсумкова наукова конференція теж була присвячена пам'яті письменниці. Головне, щоб ювілейна дата запустила свіже дихання у процес популяризації Лесі Українки.

- Ким для Вас є Леся Українка?

- Першочергово, звісно, для мене Леся – це митець, творчість якого цікаво пізнавати. Це як відчитувати палімпсест. Ти осягаєш один вимір її тексту, а за ним раптом бачиш ще один... По-друге, вона жінка, яка мала непросту долю, але насичене внутрішнє буття. Вона багато говорить про внутрішні опори, про силу духу, про відповідальність за свої життєві вибори, про вагу родини і цінність турботи, про мужність бути собою. По-третє, це культурна героїня модерної доби, через яку уявляєш ту епоху. Ця епоха надзвичайно цікава, вона постає у зримих, фактурних образах, зокрема, в листуванні письменниці, проглядає у світлинах того часу. Леся для мене безкінечна, вона щоразу дає мені нові загадки. Ти вдивляєшся в магічне сяйво її текстів, долі, біографії, епохи й бачиш не тільки це, а передусім заглядаєш у себе, у глибини свого «я». І прагнеш понад усе «своїм життям до себе дорівнятися...».

Розмовляла Наталія Толочко